

Kemal Paşa-zâde'nin Şiirlerinin Aruz, Kafiye ve Üslup Hususiyetleri

Mücahit KAÇAR¹

Özet

Osmanlı tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Kemal Paşa-zâde, aynı zamanda Dîvân'ı, Yusuf u Züleyhâ mesnevisi ve Tevârih-i Âl-i Osmân gibi meşhur Türkçe eserleriyle de Türk Edebiyatı'nın önemli bir şairidir. Kendisinin şairlik yönü hakkında maalesef ciddi araştırmalar yapılmış değildir. Konuyla ilgili olarak hazırladığımız doktora tezimizde, kendisinin şiirlerini nazım şekilleri, belagat, muhteva, dil ve üslup özellikleri gibi farklı yönlerden ele alarak şairlik yönüne ışık tutmaya çalışmıştık. Bu çalışmamızda ise, doktora tezimizden de yararlanarak Kemal Paşa-zâde'nin şiirinin aruz, kafiye ve üslup özellikleri bakımından sahip olduğu özellikleri daha belirgin bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızda öncelikle, tarihî ve modern kaynaklarda Kemal Paşa-zâde'nin şairlik yönü hakkında söylenenlere işaret edilecektir. Ardında da şairin şiirlerinin aruz ve kafiye hususiyetleri maddeler halinde izah edilip örneklendirildikten sonra şiirinin diğer şairlere göre öne çıkan üslup özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Çalışmamızın sonunda, kaynaklarda Kemal Paşa-zâde'nin şairliği hakkında verilen hükümlerle kendi tespitlerimizin karşılaştırılmasına da yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Paşa-zâde, aruz, kafiye, üslup.

Prosody, Rhyme and Style Issues of the Kemal Pasha-zade's Poems

Abstract

Kemal Pasha-zade, one of the important figures of Ottoman history, is also an important poet of Turkish Literature with his famous Turkish works such as Dîvân, Yusuf u Züleyhâ and Tevârih-i Âl-i Osman. Unfortunately, serious research has not been conducted about his poetical aspect. In our doctoral thesis on this subject, we tried to shed light on the direction of poet by considering his poems from different aspects such as verse forms, eloquence, content and stylistic features. In this study, by taking advantage of our doctoral dissertation, we tried to reveal the features of Kemal Pasha-zade's poetry in terms of prosody, rhyme and style. In this study, first of all, the historical and modern sources about Kemal Pasha-zade's poetry will be pointed out Then the prosody and rhyme characteristics of the poet's poems will be explained and exemplified in the articles and then the information about the prominent stylistic features of the poet will be given. At the end of this study, the comparison of the provisions given in the sources about the poetry of Kemal Pasha-zade with our own findings will be included.

Keywords: Kemal Pasha-zâde, aruz, rhyme, style.

¹ Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, mukac80@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5707-8947

Received: 26.06.2019, Accepted: 18.07.2019

GİRİŞ

Tarihî ve biyografik kaynaklarda insanların ve cinlerin müftüsü (müftî's-sakaleyn ve müftî'l-enâm) gibi lakaplarla anılan Kemal Paşa-zâde'nin asıl ismi Şemseddin Ahmed Çelebi'dir. Bu büyük şeyhülislâmın *Dîvân*'ı, *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi ve Osmanlı tarihi hakkında yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* gibi meşhur Türkçe eserleri dışında Türkçe, Arapça ve Farsça yazdığı yüzlerce eseri bulunmaktadır. Kaynaklarda zikredilen 200-300 arası eseri olduğu bilgisi farklı alanlarda yazılan ve varak sayısı çok olmayan risalelerden kaynaklanmaktadır. Kemal Paşa-zâde'nin farklı ilim dallarına olan vukufiyeti ve zamanının büyük bir âlimi olduğu herkes tarafından kabul edilen bir gerçektir. Bu yüzden de tezkirelerde ve modern kaynaklarda kendisinin şairliğinden ziyade ilmî yönü vurgulanmaktadır.²

Biz de bu çalışmayla, Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinin aruz ve kafiye gibi teknik hususiyetleri ile şairin kendine has üslup özelliklerini ortaya koymaya ve böylece kendisinin şairlik yönünün bazı vechelerine dikkat çekmeye çalışacağız. Çalışmamızda bunu yapmadan önce, Kemal Paşa-zâde'in şairliğini ele alan bazı kaynaklardaki ifadeleri aşağıda özetleyeceğiz. Ancak şunu en baştan belirtmemiz gerekir ki tezkirelerde, Kemal Paşa-zâde'nin şairliği hakkında ayrıntılı yorum ve tespitler bulunmamaktadır. Zira, Kemal Paşa-zâde'zin şairlik yönü âlimliğinin gölgesinde kalmış olup kendisinin şairliğini ele alan metinlerde “tenezzül” edip de şiir yazdığı havası hâkimdir.

Sehi Beg, *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisini övmekte ve Abdurrahman Câmî'nin *Bahâristân* isimli kitabına Kemal Paşa-zâde'in de *Nigâristan* isimli bir nazîre yazdığını belirterek bu eserin de edebî yönden değerli olduğunu vurgulamaktadır. (Kut, 1978: 155) Kınalızâde Hasan Çelebi ise Kemal Paşa-zâde'nin şiir yazmaya insanlık tabiatı gereği “tenezzül” ettiğini ve “lü'lü-i manzûm” olarak nitelediği şiirleriyle halka zînet verdiğini belirterek özellikle *Yûsuf u Züleyhâ*'sından birçok alıntı yapar. Kınalızâde, Sehi Beg'in “benzersiz ve değer biçilemez” olarak nitelediği *Tevârih-i Âl-i Osmân* için “egerçi ol kitâb-ı belâgat-nisâbın manâsı nefisdür lâkin ekser elfâzı san'at-ı tecnîs üzere binâ ve te'sîs olunmağla edâsı çendân selîs ve revân degîldür” demektedir (Kutluk, 1978: 128). Âşık Çelebi de Kemal Paşa-zâde'nin şiire “bi-hasebi't-tîneti'l-beşeriyye” “tenezzül” ettiğini ve “lü'lü-i manzûm-misâl nazm ile” halkın kulağını “dürr ü güher” ile doldurduğunu söyler. Kemal Paşa-zâde'nin Yavuz Sultan Selim için yazdığı tercî-i bend şeklindeki mersiyede geçen “Az müddette çoğ iş itmiş idi / Sâyesi olmuş idi âlem-gîr; Şems-i asr idi asrda şemsün / Zıllı memdûd olur zemânı kasîr” beyitlerini tezkiresine alan

² Çalışmamız, Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinin aruz, kafiye ve üslup hususiyetleri üzerine yoğunlaştığı ve kendisinin hayatı hakkında yazılmış ayrıntılı çalışmalar bulunduğu için biz bu makalede Kemal Paşa-zâde'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi vermedik.

Âşık Çelebi, bu beyitler için “bu iki beyt sehl-i mümtenedür ve Seb'a-i Mu'allaka'ya sâmin ü tâsi'dür” demektedir (Kılıç, 2010: 294-298). Ahdî, “şi'r ü inşâda nice tev'emân-ı Hâce-i cihân ve hem-zebân-ı Kemâl-i İsfahân yanında tıfl-ı ebced-hân degîldür” diyerek Kemal Paşa-zâde'nin şiirdeki eşsiz kudretini ifade eder (Solmaz, 2005: 131). Edirneli Mecdî, Kemal Paşa-zâde'nin manzum ve mensur eserleriyle “nesri serâyâ ve nazmî süreyyâya” ulaştırdığını belirterek şiirleri için “eş'âr-ı icâz-şîâr” ve “gâzeliyât-ı icâz-âyât” ifadelerini kullanır (1269: 333).

Yakın dönemde kaleme alınmış eserlerde de Kemal Paşa-zâde'nin şairliği hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Örneğin iki ayrı eserinde kendisinden bahseden Fâik Reşâd, Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinin “pek metîn ve mânidâr” olduğunu ancak bunların çok fazla imale ve zihafı dolu olduğunu ve bu yönünün bu zamanda hoş görülemeyeceğini ifade ettikten sonra “cümlesi sâde ve tekellûf-i tasannudan âzâde bir üslupla olarak içlerinde münşiyâne denebilecek bir şey bulamadık” demektedir (t.y.: 257). Hâmid Vehbî, Kemal Paşa-zâde'nin şiirinin “imale ve zihaf şâibelerinden” kurtulamadığını belirtirken (1301: 1564), Fuat Köprülü ve Şehâbeddin Süleymân birlikte yazdıkları eserde Kemal Paşa-zâde'nin “arasıra bunca meşâgil arasında şiirle de iştiğâl ettiğini” belirterek (1333: 261) tezkire yazarlarının tavrını benimserler. Vasfî Mâhir Kocatürk, Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinin Ahmet Paşa ve Necâtî tarzında ve düzgün ve sağlam bir ifadeye sahip olduğunu söyledikten sonra bu şiirlerin “rengi ve âhengi noksan” ve “İran şiirinden geçme beylik mazmunlarla dolu” olduğunu ifade eder. “Büyük âlim olan Kemal Paşa-zâde büyük şair degîldir” hükmünü veren Kocatürk kendisinden öncekiler gibi Kemal Paşa-zâde'nin ilmî yönünün etkisi altında kalır (1970: 317).

Edebiyat tarihçileri ve tezkireciler, Kemal Paşa-zâde'in şairliğinin ilmî yönünden daha zayıf olmasının etkisinde kalarak, şiirleri hakkında olumlu ifadeler kullandıkları halde yine de onu büyük bir şair olarak değerlendirmemişlerdir. Bu genel eğilimin aksine Âmil Çelebioğlu Kemal Paşa-zâde'nin dilinin ağır ve şiirlerinin de değersiz olduğu şeklindeki hükümlerin haksız ve yanlış olduğunu vurgulayarak şiirlerinin “sâde ve Türkçe açısından başarılı” olduğunu belirtir ve “mesel-âmîz denilen hikmetli veciz söz söyleme ekolünün başarılı bir mümessili olduğunu” söyler (1994: 73). M. A. Yekta Saraç, Kemal Paşa-zâde'nin derin ve geniş ilmî kudretinin şairlik ve sanatkarlığını gölgelediğini fakat yine de devrinin başarılı şairlerinden olduğunu söyler. Şiirlerindeki teknik yönden imale ve zihaf gibi bazı zaaflara rağmen kelime kadrosunun sade ve cümlelerinin sağlam olduğunu belirten Saraç, şairin atasözleri ve deyimler açısından oldukça zengin olan şiirlerinin *Dîvân* Edebiyatı geleneği göz önüne alındığında birçok yönden orijinal hususiyetler taşıdığını vurgular (1995: 51).

Biz de bu çalışmada, Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerini ayrıntılı olarak ele almaya ve onun şairliği hakkındaki tespitlerimizi kaynaklarda ifade edilen hususlarla karşılaştırarak ortaya koymaya çalışacağız. Şairin

Divân'ı üzerinde yaptığımız bu inceleme çalışmasında öncelikle Mustafa Demirel tarafından transkripsiyonlu olarak hazırlanan *Divân* metni (1995) incelenmiştir. Ancak iyi niyetli bir çalışmayla ortaya konan bu çalışma eksik olup *Divân*'ın tüm nüshalarının gözden geçirilmemesi sebebiyle birçok şiir bu metinde yer almamaktadır. Bu sebeple çalışmamızda M. A. Yekta Saraç tarafından hazırlanan ve Kemal Paşa-zâde *Divânı*'nın farklı kütüphanelerdeki nüshalarından hazırlanan çalışmayı esas aldık. Şiirler için verilen referanslar, yakın zamanda basılacak olan bu çalışmaya yöneliktir. Hocamıza, basıma hazır olan bu çalışmasını kullanmamıza izin verdiği için bir kez daha teşekkür ederim.

1. Kemal Paşa-zâde'nin Şiirlerinde Aruz ve Kafiye Hususiyetleri

Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerindeki vezin tercihleri incelendiğinde, genel olarak *Divân* edebiyatı geleneğine uyduğu ve bu edebiyatın genelinde sık olarak kullanılan kalıpları tercih ederek şiir yazdığı görülmektedir. Bu bağlamda, Kemal Paşa-zâde *Divânı*'nda en çok kullanılan aruz vezinleri, Remel bahrinin Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün kalıbı ile Muzarî bahrinin Mef'ülü Fâ'ilâtü Mef'ülü Fâ'ilün kalıplarıdır. Türkçe kelimelerin yapısı gereği aruz vezninin uygulanmasında karşılaşılan güçlükleri aşmak için Kemal Paşa-zâde de aruzda birtakım değişikliklere başvurmuştur. Ancak aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere bunlar her zaman aruz problem olarak değerlendirilemez.

Kemal Paşa-zâde *Divânı*'nda Türkçe'nin ses özelliği gereği vasıl çok görülmektedir. Aşağıdaki iki örnekte de görüleceği üzere belirtilen hecelerde vasıl yapılması sayesinde hem aruz doğru olarak uygulanmakta hem de söyleyişte akıcılık sağlanmaktadır.

*İşk olmayınca başda kaçan cüş ider gönül
Deryâ temevvüce eylemez olmayacak hevâ (g.12/3)*

*Musâhib oldu dil ü cân gamuñla 'ışkuñdan
Muvâfık olcağız yolda hös -durur ashâb (g.24/8)*

Arap alfabesinde ayn (ع) harfi sessiz bir harftir ve dolayısıyla ayn (ع) harfini görmezden gelerek yapılan ulama vasl-ı ayn (ayn ulanması) olarak adlandırılır. Bu uygulama aruz kusuru olmakla birlikte, Türkçe telaffuzda sesli harf gibi okunmasından dolayı şairler ayn harfinin hem açık hece hem de kapalı hece olarak kullanmasında sakınca görmemişlerdir. Kemal Paşa-zâde de bazı yerlerde bunu yapmak zorunda kalmıştır.

*Eşk ile rüy-i zer virür 'âşıklara hatuñ
Dünyâ-perest olana olur sîm ü zer lezîz (g. 47/5)*

*İy serv-i nâz ki sakın âhından 'âşikuñ
Şevk-i ruhuñla çünki seherde niyâz ider (g.108/5)*

Türkçe'de “ne için” yerine “niçin” denilmesi gibi bazı birleşik kelimelerde ya birinci kelimenin son ünlüsü ya da ikinci kelimenin ilk ünlüsünün düştüğü görülür.

Ancak aşağıdaki örnekte aruz sebebiyle ünlüyle biten bir kelime “ayn” harfiyle biten başka bir kelimeye vasıl yapılmıştır.

*Zann ider mi k'âşık-ı giryân bu sevdâ gizlenür
Gözleri pür-hûn-ı nendir gönli pür-sûz-ı elem
(KBT./4)*

Nihad Sami Banarlı imalenin kusur olarak kabul edilmesine karşı çıkmakta ve “Türkçe şiirdeki bütün imaleleri yanlış ve ibtidâî gösteren kökleşmiş görüş hatalı ve mübalağalıdır. Dehhânî, Ahmedî, Ahmed Paşa, Necâtî, Fuzûlî, Bâkî, Nâilî, Neşâtî ve Nedîm gibi büyük şairlerin asırlarca hata işlediklerini sanmak, Türk *Divân* Şiiri'ni kendi doğuş ve yükseliş estetiği içinde tanımak ve anlamaktan uzak kalmaktır (1971: 160)” diyerek imalenin de şiirde bir ahenk ögesi olabileceği noktasına dikkat çekmektedir. Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinde anlamı güçlendirmek ve şiirin iç ahengini artırmak amacıyla imale yapıldığı gibi bazı yerlerde de imale sadece vezni sağlamak için de uygulanmıştır. Ancak aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere bazı beyitlerde de imaleyi aynı tef'ilenin aynı yerinde ve anlamla da güzel bir ilişki kurarak yapmıştır.

*Nahl-i kaddüñ şöyle 'âlidür ki hurmâ-yı lebüñ
Virmeğe virseñ icâzet irmeğe yok dest-res
(g.154/2)*

Kemal Paşa-zâde, bazı medlerden sonra oluşan kısa hecede imale yaparak vezinde değişiklik yapmıştır.

*'İd-i hüsnüñde senüñ carh Hamel kurbânıdır
Görünen gül-gün şafak alında kurbân kanıdır
(g.75/1)*

*Kaldı serv-i nârvân oldu kadîd nârdan
Hüsn bâğında görüp nâz ile refâtarum benüm
(g.270/6)*

Türk şairleri, medleri bazen ahenk ve söyleyişi de gözetererek yaptıkları için şiirdeki med, söyleyişe sıkıntı vermemiş, tersine ahenge katkıda bulunmuştur. Kemal Paşa-zâde *Divânı*'nda bu tür örnekler çokça görülmektedir.

*Gâh Leylî zülfüñüñ sevdâsıla Mecnûn olup
Gâh Şîrin leblerüñ şevkiyle Ferhâd olalum
(g.265/5)*

*Zerk satma rızık için gel riyâdan sâf ol
Zâhid-i zerrâk olma 'âbid-i Rezzâk ol (g.227/5)*

Kemal Paşa-zâde *Divânı*'nda bazı Türkçe kelimelerde ahenge ve anlama katkısı olacak şekilde med yapıldığı görülmekle birlikte çoğunda aruzun uygulanması amacıyla med yapıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerdeki Türkçe kelimelerde yapılan medler anlamla ilişkilidir.

*Cok sözler işitdüm ammâ yok
Lebi vâsfinda bu makâle yiter (g.107/4)*

Görünür görünmez ağzı gün yüzünde zerre-vâr
Hatt-ı vehmîdür belî kimse diyemez var yok
(g.189/3)

Uzun okunması gereken hecelerın vezin icâbı kısa okunmasıyla meydana gelen zihaf, imalenin aksine ahengi daha fazla bozacağı için şairler genellikle zihafı kaçınmışlardır. Kemal Paşa-zâde Dîvânı'nda özellikle sakî, hindû, mahî, ef'î, safî ve tûtî gibi kelimelerin son harflerinde zihaf yapılmıştır. Aşağıdaki beyit, aynı kelimenin hem zihafı hem de aslı haliyle tek bir beyitte bulunmasına örnek olarak verilebilir.

Gelmez imiş şâdî ol yirde k'ola 'ışkuñ gamı
Bize 'ışkuñdur gönül gelmezse şâdî gam değül
(g.228/7)

Kemal Paşa-zâde Dîvânı'nda Türkçe kelime ve eklerde yapılmış zihafa iki örnek bulunmaktadır. Bu iki örneğin de müstensih hatalarından kaynaklı olabileceği unutulmamalıdır. Zira özellikle ikinci örnekteki "Gökden yağmışdur" yerine "gökden inmişdur / Gökden akmışdur" gibi anlama da uygun tercihler bulunmakta olup bunların şair tarafından tercih edilmemiş olma ihtimali düşüktür.

Yakamı gonca gibi dest-i hayret eyledi çâk
Tutalum dâmenini ol gülün has ü hâşâk
(g.199/1)

Güyyâ bir câmedür 'âlemde nâz u şive kim
Gökden yağmışdur temâm ol kadd-i mevzûn
üstine (g.378/4)

Klasik Türk şiirinde kafiye, sözü şiir kılan ve ahengi sağlayan önemli bir unsur olduğu için *ilmü'l-kafiye* adlı bir ilim sahası açılmış ve bu sahada Arapça, Farsça ve Türkçe birçok eser kaleme alınmıştır. Şimdiki bilgilerimize göre bu alanda müstakil olarak yazılmış en eski Türkçe metin Kemal Paşa-zâde'nin *Kafiye Risâlesi*'dir (Saraç ve Çiçekler, 1998). Bu eserinde, kafiye tanımını, kafiye harfleri, kafiye çeşitleri ve kusurları üzerinde duran Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinde kafiye konusunda ne kadar başarılı olduğunun tespiti, kendisinin bu konu hakkında ilk Türkçe risaleyi yazmış olması sebebiyle daha büyük bir önem kazanmaktadır.

Kafiye kusurlarından biri olan ikvâ, kafiye gerçeği sessiz harften önceki hareketlerin yani ünlü sesin farklı olmasıyla meydana gelir. Kemal Paşa-zâde Dîvânı'nda ikvâ kusurlarına çokça rastlanmaktadır.³ Aşağıda sadece bir örnek verilmiştir:

Gözlerümün yaşı sırrum fâş ider dirdüm benüm
Derd-i 'ışkuña düşelden bu idi derdüm benüm (g. 245)

Önemli bir kafiye kusuru olup, Edebiyat tarihimizdeki önemli hadiselerden olan "abes-muktebes" tartışmasına da sebep olan ikfâ kusuru, kafiye harfinin aralarında

mahreç yakınlığı olan başka bir harfe dönüşmesidir. 1895 yılında Hasan Âsâf isimli bir şairin söylediği "zerre-i nûrundan iken muktebes / mihr ü mehe işâret etmek abes" beytindeki "abes ve muktebes" kelimelerindeki "sin س" ve "se ث" harflerinin kafiye olamayacağını söyleyen Muallim Nâci taraftarları ile bu harflerle biten kelimeler arasında kafiye yapılabileceğini iddia eden Recâizâde M. Ekrem taraftarları arasında oldukça uzun süren münakaşalar olmuştur (Tansel, 1953: 159). Kemal Paşa-zâde'nin aşağıdaki gazeline de yukarıdaki tartışmalara sebebiyet veren "abes-muktebes" kelimelerinin kafiyeleşmesi örneği vardır:

İy cemâlün pertevinden nûr-ı Ahmed muktebes
V'ey cemâlün meş'alinden nâr-ı Mûsâ bir kabes

Kûy-ı 'ışka gir gönül kırtul hevâ-yı nefsdan
Çün sarây-ı şâha varduñ kılmadı hâvf-ı abes
(g. 157)

Kemal Paşa-zâde Dîvânı'nda yukarıdaki örnek dışında sadece iki yerde ikfâ kusuru bulunmaktadır. Kemal Paşa-zâde, *Kafiye Risâlesi*'nde ikfâ kusurunu anlatırken hâc ve haç kelimelerini örnek vererek cim-i Arabî ile cim-i Fârisî'nin kafiye yapılamayacağını belirtmektedir (Saraç ve Çiçekler, 1998: 475). Aşağıda kendisi de "c" ve "ç" harfleri arasında kafiye yaparak bu kusuru işlemiştir.

Sabâya incinüp gonc'oldı der-piç
Gine yazıldı amma giceden giç

Kitâb-ı hüsnê hattı hâşiyedür
Kenârı 'arızından hattı tahrîc (g. 37)

Aşağıdaki gazelde de ayn (ع) harfi ile elif (ل) harfi arasında kafiye yapılmıştır.

'Ömr ise maksûduñ ey cân itmezem aslâ nizâ'
Yoluña olsun fedâ bu resme olsa biñ metâ'

'Âşık-ı sâdık olan 'ışkuñ yolunda ey sanem
Hâk-i pâyuñ olmağı bilür izine iktizâ' (g. 180)

Kafiye aynı anlamda tekrarlanması demek olan itâ kusuruna da Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinde sık sık rastlanmaktadır. Aşağıdaki iki gazelde görüldüğü gibi "belâ" ve "Allâh sana" kafiye aynı anlamda ve peşpeşe gelen beyitlerde tekrarlanmışlardır. Dolayısıyla bu gazelerde itâ kusuru vardır.⁴

Taşlara kâr kılar itmez eser âh saña
Ne demürden yürek itmiş begüm Allâh saña

Gussa-i zülf-i siyâhuñ gibi yok cevruñe had

³ Dîvândaki gazelerde geçen bazı ikvâ örnekleri şunlardır: g. 58/1,2,3,4; g. 65/4; - g. 83/5 - g. 99/1,3,6,7 - g. 113/4 - g. 128/5- g. 156/5.

⁴ Aşağıda sıra ve beyit numaraları verilen gazelerde de itâ kusuru bulunmaktadır: g. 23/2,6 - g.43/1,5 - g.98/1,2 - g.131/1,2,5 - g.145/2,5 - g.182/3,7 - g.202/1,2 - g.206/1,2 - g.210/1,4 - g.248/1,3 g.285/5,6 - g. 298/1,5 - g.302/2,5 - g.304/1,5 - g.330/1,2 - g.338/3,7 - g.343/1,4 - g. 348/1,3, 364/5,6

Kaçan insâf virür bilmezem Allâh saña (g. 11/1-2)

*Gice uyhuda görür dil ki kuçar ince bilüñ
Düşde mü gördi yine çekse gerek renc ü belâ*

*Hîç bârik-nazar ol ince belüñden seçemez
Müy-ı gîsûlarını ki oldı saña hemm ü belâ
(g.11/3-4)*

Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinde yukarıda bahsedilen kafiye kusurları dışında, belli bir kategoride değerlendirilmemiş bazı kafiye kusurlarına da rastlanmaktadır. Bu kafiye kusurları, şairlerin beyitlerinde yapageldikleri kafiyeyi, vurgulamak istedikleri anlama uygun olan kelime veya tamlamayı kullanmak zorunda oldukları için görmezden gelmeleri sonucu oluşmaktadır. Aşağıda bu kafiye kusurlarından bazıları izah edilerek sunulmuştur.

Aşağıdaki gazelde “yiter” kelimesi redifi, “âle” heceleri ise kafiye-i müessesesi oluşturmaktadır. Fakat birinci beyitte şair “lâle-i ter” diyerek gazel boyunca kullandığı “yiter” redifini kullanmamıştır. Bunun yerine şairin “lâle-i ter” söyleyişinde “-i ter” sesiyle kulakta redif oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla burada gözden ziyâde, kulağa hitap eden bir kullanım söz konusudur.

*Bize yârüñ yañağı lâle yiter
Bitmesüñ gülsitânda lâle-i ter*

*Gözlerüñ içmege çiger kanını
'Aks-i la'l-i lebüñ piyâle yiter*

*Dir gören al yanağınüñ alın
Hîç âl olmaya bu ala yiter*

*Çok sözler işitdüm ammâ yok
Lebi vasfında bu makâle yiter*

*Sînede egleme hayâli gönül
Saña eglence âh ü nâle yiter (g. 107)*

Aşağıdaki gazelde redif “-lar” çokluk ekidir. Kafiye ise “ş” harfinden oluşan mücerred kafiyedir. Fakat birinci beyitin ilk mısraının sonundaki “başlar” kelimesi “başla-” fiiline geniş zaman eki olan “-r” harfinin eklenmesiyle oluşmuştur. Dolayısıyla burada da redifin anlamı ve görevi değişime uğradığı için kafiye kusuru yapılmıştır.

*Çeşm-i pür eşküm kaçan kim ağlamaya başlar
Derdini döğmege yaşlar yüregümde başlar*

*Şöyle muhkem oldı mûnis dil gam-ı 'ışkuñla kim
Oldılar dünyâda güyâ âhiret kardaşlar*

*Râh-ı 'ışk içre belâ vü derd ü gamdan her zamân
Eksük olmaz yola çıkan kişiye yoldaşlar*

*Vâr iken esrâr-ı yâr ile rümûz-ı 'ışk-ı yâr
Kâl u kıl-ı müderris ile neylesün kallâşlar*

*Her yanâdan atılır tîr-i melâmetler yine
Ben garîbüñ başına derdâ ki yağar taşlar (g. 138)*

Kemal Paşa-zâde *Kafiye Risâlesi*'nde bu türden kusurları “redifin ma'yûbı” olarak değerlendirmekte ve buradaki hatanın sebebi olarak da manada meydana gelen ihtilafı göstermektedir. Buna örnek olarak da Şeyhî'nin redifi “-dur, -dür” olan bir kasidesinde kullandığı “Subh-dem her katre kim damlar ider devr anı dür / Sâkiyâ zerrîn kadeh sun kim ferâh devrânıdır” matla beytini göstermektedir (Saraç ve Çiçekler: 477). Aşağıdaki örnekte de redifin anlamının ve kendisinin değişmesinden dolayı meydana gelen kafiye kusuru görülmektedir.

*'İşka uyduñ n'eyledüñ gör sen baña
Dimedüm miydi bu hâli ben saña*

*Geldi çün ol mâh-tal'at bezmüñe
Şem' gibi karşusına yansana*

*Gördi geldüğüñ senüñ iy gül- 'izâr
Örütürdü serv yirinden saña (g. 13)*

Aşağıdaki gazelde de redif geniş zaman görevindeki “-r” ve kafiye de “l” sesinden oluşan mücerred kafiye iken gazelin son beytinde redif, “-ur-“ fiilinin emir şekli olan “ur”a dönüşmüştür. Dolayısıyla redifin anlamı değiştiği için kafiye kusuru işlenmiştir.

*Alnuña ne kim yazıldı başuña bir bir gelür
Sanma sen sa'y itmeseñ şerri gelür hayrı kalur*

*Yap gönül vîrânesin yıkılmadın bünyâd-ı 'ömr
Almadın devrân ayağın gel berü hayra el ur (g. 57)*

Aşağıdaki gazelde “-lerüñdür” şeklindeki redif 1, 6, 7, ve 8. beyitlerde “çokluk eki+ikinci tekil şahıs iyelik eki+bildirme eki” görevinde iken, 2. ve 5. beyitte “çokluk eki+üçüncü çoğul şahıs iyelik eki+bildirme eki” görevinde kullanılmış ve 3. beyitte de “çokluk eki+üçüncü çoğul şahıs iyelik eki+isim” şekline dönmüştür. Redifte anlam ve görev bakımından değişiklik olduğu için kafiye kusuru işlenmiştir.

*Cân u dili bildüñ mi ki cânâ nelerüñdür
Şem'-i ruhuña yanıcı pervânelerüñdür*

*Cân ile dili yakmağa geldi gam-ı 'ışkuñ
Nem var benüm olan dahi cânânelerüñdür*

*Güş ile gönül dişlerüñüñ vasfin ider çün
Güşında yaraşur k'ola cânânelerüñdür*

*Dîvân-ı cemâl açdı bu cânâne cihânda
Defterlerini dür dahi cânânelerüñdür*

*Cânân gerekdür baña andan dil ü cânı
Bu cân ile dilden baña ne cânânelerüñdür*

*Gâh gözde makâm eyle vü gâh dilde mukîm ol
Çünkü ikisi dahi senüñ hânelerüñdür*

*Sevdâ-zededür cân ü gönül zülfüñ ucundan
Zencîre çek anları ki dîvânelerüñdür*

*Gönlümle gözüm kim toludur hûn -ı ciğerden
Mihnet taşına çalmağa peymânelerüñdür (g. 118)*

Aşağıdaki gazelin redifi “-de”, kafiyesi ise “-r” sesinden oluşan mücerred kafiye. Fakat 3. beyitte “perde” kelimesindeki “-de” ek değil kelimenin aslıdır. Dolayısıyla gazelin redif ve kafiye oluşun örgüsüne uyulmamıştır.

*Bulunmadı dehenüñ lutfi gonca-i terde
Görinmedi ruhuñun rengi tâze güllerde*

*Düşüp sivâ-yı cânâna ne cân virür zâhid
Meger ki sözi lebüñ lezzetini Kevserde*

*Görürdi cân yüzün âyîne-i cemâlünde
Gözine zühed ger olmasa zâhidüñ **perde***

*Dimâg-ı cânâna saçuñdan irişdi bir bû kim
Ne müşğde bulunur ol kohu ne ‘anberde*

*Gidermedi gözümüñ yaşı kîni gönülüñden
Su ile mi yuya nakş ı ki oldı mermerde (g. 352)*

Aşağıdaki gazelde “gerek” redifi ve “r” sesinden oluşan mücerred kafiye bulunmaktadır. Ancak matla beytindeki “yürek” kelimesi gazelin genelindeki kafiye örgüsüne uymamaktadır.

*Yârüñ okına çünki ciğerden siper gerek
Meydân-ı ‘ışka girmeye evvel **yürek** gerek*

*Dil hûn u sîne yâre ciger pâre cân figâr
Gör kim belâ-yı ‘ışk çekende neler gerek*

*Sîm ü zer ile toptoludur koynı goncanuñ
Acıtdı gönlüñi anuñ ol sîm ü zer gerek*

*Güldürmege beni n’ola âh eylese gönül
Gül goncası açılmağa bâd-ı seher gerek*

*‘İşkuñ gerek ki senüñ ile başa varavuz
Ayakda kalmağa kişide bir hüner gerek (g. 217)*

Aşağıdaki gazelin beyitlerinde de redifte birlik olduğu halde kafiye harfinde sorun bulunmaktadır. Gazelin redifi olan “ile” her beyitte aynen tekrarlanırken mücerred kafiye oluşturulan “-â” sesindeki revî harfî “elîf” (ل); 2., 4. ve 6. beyitte değişmektedir. 2. ve 6. beyitlerde revî harfî “ye” (ي), 4. beyitte ise “ayn” (ع) olmuştur. Burada kafiye kusuru bulunduğu kesindir

fakat kafiye kusuruna sebep olan harf değişikliği dikkat çekmektedir. Kafiye gerçekte “ay”, (nây) ve “vedâ” kelimelerinin Türkçe söyleyişlerinde “â” sesi çıkmaktadır. Dolayısıyla burada kafiye yapılırken gözden ziyade kulağa dikkat edildiği görülmektedir.

*Bilmez gönül ne söyleşür ol meh-likâ ile
Dîvâne olmasa ne sözi vardı ay ile*

*İster gönül ki salına ol serv-kad ile
Dimez mi baş koşar mı şeh olan gedâ ile*

*Zülfüñ hayâli ile varur küyüña gönül
Pîr itdi derdüñ anı ki yürür ‘asâ ile*

*Sünbüllerüñ seher yili koma tağıtmasun
‘Ömr-i azîze hayf degül mi vedâ’ ile*

*Sen sevmek ile mürde dile cân bağışladuñ
İsâ ölüyi zinde kılurdu du’â ile*

*Bağrum delindi ney gibi çeng oldı kâmetüm
Gel bezm-i gamda ‘ayş idelüm çeng ü nây ile*

*Geh dilde bîm-i hecr ü gehî intizâr-ı vasl
Her kanda ise hûş geçerüz bir belâ ile (g. 345)*

Aşağıdaki gazelde de matla beyti dışındaki diğer beyitlerde kafiye ve redifin olduğu “satar, katar, yiter, çatar, atar, batar” kelimelerinde redif geniş zaman eki görevinde olan “r” ve kafiye de “t” sesinden oluşan mücerred kafiye. matla beytinde ise “ter” kelimesi geniş zaman görevinde kullanılan bir ek alması imkansız olan bir isimdir. Dolayısıyla burada gazeldeki diğer beyitlerde mevcut olan redifin eksikliğinden kaynaklanan bir kafiye kusuru görülmektedir. Aksi halde matla beytinin redifsiz ve “r” sesinden oluşan mücerred kafiyeye sahip olduğunu kabul edip, diğer beyitlerde de sadece “r” sesini ortak kabul etmek gerekecektir. Gazelin genel redif ve kafiye kurgusuna bakıldığında, bunun kast edilmediği, bilinen kafiye kuralları dışında bir tasarrufta bulunduğu rahatlıkla görülebilir.

*Ruhlaruñ cân gülşeninde güller açmış hûb u ter
Sebze-zâr-ı hüsnüñ ol güllerle olmuş hûb-ter*

*Gördüğümce lebleri üstinde müşğîn hâlini
Sanuram kim Rûma gelmiş Hindûdur hurmâ
satar*

*Hâk-i pâyından sabâ ‘attârı satdukça ‘abîr
Töhmet iderler aña dirler içine toz katar*

*Nice mâhirdür saçuñ sayyâdı kim dil murğına
Her ne yirden ‘ışk şeh-bâzın sala irür yiter*

Zâg-ı zülfüñ bî-karâr olub uçup gitmek diler

Tir-i ğamzeñle kemân ebrûlaruñ çün baş çatar

*Kapuña karşu rakîbüñ âh ider aydur gören
Görüñ ol Nemrûd turmuş âsümâna ok atar*

*Gamzesi gönliüne aġyârüñ ne te'sîr eylesüñ
Seng-i hârâdur aña ol nazûk ok nice batar (g. 65)*

Aşağıdaki gazelin matla beytinde birinci mısradaki “-lar” eki çokluk görevinde iken ikinci mısradaki “isimden fiil yapma eki+geniş zaman eki” olarak görev yapmaktadır. Matla beytinde başlayan bu farklılık diğer beyitlerde de devam etmekte ve dolayısıyla gazelde bir redif ve kafiye birliği oluşmamaktadır. Son beyitteki “avâreler” kelimesi ile diğer kelimeler arasındaki ses farklılığından dolayı ayrıca ikva kusuru da bulunmaktadır.

*Urdu zülfüñ saġışunca câna ğamzeñ yaralar
Yok bütün yir tiġ-i hicrân anı nice pâralar*

*Ġamzeñ okunuñ firâkı acısına döymeyip
Yaş yirine gözlerümden kan akıdur yaralar*

*Safha-i ruhsârı üzre hattınuñ yanında hâl
Tıfıdur kim mekteb-i hüsn içre meşkin karalar*

*Ġamzeñ okı üstine ceng itdüġince cân u ten
Tiġ-i hicrân ortalarına girüben aralar*

*Zülfî itdi mâtem-i hüsninde kendüni helâk
Saçlarını kesdi sünbül geydi nâfe karalar*

*Zülfüne âşüfte bâd u hüsnüne şûride âb
Çok-durur sahrâ-yı 'ıškuñda senüñ âvâreler
(g.94)*

Aşağıdaki gazelde de matla beytinde de görüldüğü üzere iki türlü redif ve kafiye örgüsü bulunmaktadır. Matla beytinin birinci mısrasının redifi “inden ayrıla”, kafiyesi ise “-âr” harflerinden oluşan mürdef kafiyedir. Fakat ikinci mısradaki redif “- dan ayrıla”, kafiye de “-n” sesinden oluşan mücerred kafiyedir. Geri kalan beyitler ise matla beytinin ilk mısrama göre kafiyelenmişlerdir. Dolayısıyla matla beytinin ikinci mısraında kafiye kusuru yapılmıştır.

*Müşkil degül mi kişi ki yârinden ayrıla
Bir gün gele buluşa da yarından ayrıla*

*Nâfe saçuña uydu ise hûn itme baġrını
Miskîne bu yeter ki diyârından ayrıla*

*Zülfüñden ayrılalı gönül bî-karâr-durur
Müşkil degül mi kişi karârından ayrıla*

*Ol yâr-ı bî-karârı gönül yâr idin didi
Aġyâr sözine uya yârinden ayrıla
Yârinden ayruluk kişiye güç belâ iken*

Gel bunu gör ki yâr u diyârından ayrıla (g. 347)

Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinin aruz ve kafiye açısından incelendiği bu bölümde, şair için kaynaklarda sık sık dile getirilen “zihaf ve imale kusurlarıyla malul olduğu” kanaatinin özellikle “zihaf” meselesi bakımından abartılı olduğu, ancak yine de bu hükmün doğruyu yansıttığı tespit edilmiştir. Kemal Paşa-zâde, zihafa çok fazla başvurmasa da birçok yerde imale ve med gibi aruz uygulamalarına sadece vezni sağlamak için başvurmuştur. Aynı şekilde, şiirlerinin kafiye kusurları bakımından da bazı fahiş hatalarla dolu olduğu görülmektedir. Özellikle de *Kafiye Risalesi* gibi bir eser kaleme alarak bu konuda teorik bilgiler veren Kemal Paşa-zâde'nin bu eserinde eleştirdiği kafiye kusurlarını işlememiş olması beklenirdi. Ancak bu konuda başarılı olamadığı ve çalışmamızda işaret ettiğimiz gibi şiirlerinde hem bilinen hem de adı konulmamış olan birçok kafiye kusurunun bulunduğu görülmüştür. Daha önce Necatî Bey'in şiirlerini kafiye kusurları bakımından incelediğimiz bir çalışmamızda şairin bu yönü için kullandığımız “gelenek tarafından hoş görülme kafiye kusurlarını yapmadığı tespit edilmiştir (Kaçar, 2009: 432)” hükmünü Kemal Paşa-zâde için veremeyeceğimiz ortadadır.

2. Kemal Paşa-zâde'nin Şiirlerinde Üslup Özellikleri

Divan şairlerinin hepsinde görülen ortak üslup özellikleri olduğu gibi her birinin kendine has üslup özellikleri de bulunmaktadır. Fransız yazar Buffon'un üslup kavramını tanımlarken söylediği “Le style, c'est l'homme même” sözünü Cenâb Şehabettin “Edâ-yı lisan timsâl-i insandır” şeklinde terceme ederken Recâizâde M. Ekrem bu sözü “Her şahsın efkâr ve mülâhazâtını ta'birdeki kendine mahsus tarzıdır” şeklinde Türkçeleştirmiştir (Akay, 1998: 27). Bu bağlamda, Kemal Paşa-zâde'nin de kendine mahsus bir tarzı olduğunu söyleyebiliriz. Mehmet Kaplan'ın “Her devrin ortak bir dili olduğu gibi ortak bir üslubu da vardır. Dîvân şairlerinin dil ve üslubu (aynı değilse de) birbirine benzer. Buna devir üslubu diyoruz (Kaplan, 1992: 182)” şeklinde özetlediği gibi, üslup incelemesi yapılırken şairin kendi tarzının tespit edilmesi kadar, kendi devrindeki genel üslubu da yansıtmadığı ortaya konabilir. Ancak biz çalışmamızda Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinde görülen ve kendisini diğerlerinden ayıran üslup özelliklerini inceleyeceğiz.

2.1. Mezhebî Kelâmî, İrâd-ı Mesel ve İcâz

Kemal Paşa-zâde'nin şiirinin en dikkat çekici yönü, şairin ifade ettiği düşünceleri gerçek hayatta karşılaşılan bir duruma veya yaygın olarak bilinen kabul edilen bir düşünceye dayandırma yoluna gitmesidir. Bu anlatım tarzı, kelâm ilmiyle uğraşan âlimlerin, meseleleri ortaya koyuş ve bunları ispatlayış tarzını andırdığı için mezhebî kelâmî olarak adlandırılmakta olup bu tarz ifadelerde, temsili teşbih ve telmih de bulunabilir. Bu hususa benzer şekilde, metinde ifade edilen bir fikri ispat için bir atasözünü veya halk arasında kullanılan hikmetli bir sözü delil

getirmek olan îrâd-ı mesel de Kemal Paşa-zâde'nin şiirinin önemli bir özelliğidir. Böylece mezhebî kelâmî ve îrâd-ı mesel yoluyla anlatım tarzı, adetâ Kemal Paşa-zâde'nin şiirinin kimliği haline gelmiştir. Şair, genelde birinci mısra da ifade ettiği düşünceye delil olması için ikinci mısra da mantıkî bir kıyaslama veya atasözünü belirtme yoluna gider. Aşağıda onun üslubunun bu en belirgin yönüne işaret eden birkaç beyit verilmiştir.

*Gördükçe gözlerüm yaşını şâd olur nigâr
Olur akar suya kişi itse nazar ferah (g.39/2)*

“Sevgili, gözyaşları gördükçe sevinir. Kişi akarsuya bakarsa ferahlanır.”

*Urduka yara gamzeñ okı gönüm açılır
Çoğ olsa pencere eviñ için ider ferah (g.39/3)*

“Gamze okların, bende yaralar açtıkça, gönüm açılır, ferahlanır. Pencere çok olursa, evin içi ferah olur”

*Yıkılsa dil hevâ-yı ruhuñla bulur safâ
Bozulsa ev tolar içine lâ-cerem ziyâ (g.12/1)*

“Gönül yıkılsa, yanağının aşkıyla sefa bulur. Ev bozulsa elbette içine ışık girer.”

*Gelse rakîb hâtruña zülfine yapış
Dimişler ulular iti añ hâzır it 'asâ (g.12/7)*

“Aklına rakip geldiğince, sevgilinin saçlarına yapış. Zira büyükler “iti an sopayı hazırla” demişlerdir” Türkçede çok iyi bilinen “iti an sopayı hazırla” atasözü, beyte ufak bir değişiklikle alınmıştır.

*Eşk ile rûy-ı zer virür 'aşıklara hatuñ
Dünyâ-perest olana olur sîm ü zer lezîz (g.47/5)*

“Yüzündeki tüylerin, aşıklara gözyaşı ve arı bir yüz verir. Dünyayı tapacak kadar sevenlere, altın ve gümüş tatlı gelir.”

İyi bir şairin şiirlerinde aranan bir özellik olan ve maksadı günlük hayatta kullanılan ifadelerle nazaran daha kısa ve eksik söylemek demek olan icaz, iki kısımda incelenir. Sözdən kelime veya cümle çıkarma yoluyla icâza icâz-ı hazîf, cümleden herhangi bir öge eksiltmesi yapmadan kısa bir söze çok manalar sığdırmaya icâz-ı kısar denmektedir. Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinde, özellikle hikmetli beyitlerinde, az söze çok anlam sığdırdığı, vecîz beyitler söylediği bunların da büyük bölümünün icâz-ı kısar örnekleri olduğu görülmektedir. Aşağıda şairin icâz-ı kısar örneği olan iki beyti verilmiştir.

*Ey dil-i münbasit katı gülme
Hande zımnında girye münzamdur*

“Ey şen gönül, fazla gülme! (Zira) gülmenin altında ağlamak saklıdır”

*Devlet ricâlî râhatı hiç görmemekdedür
Râhat ricâl-i devleti hiç görmemekdedür*

“Devlet adamlarının rahatı (etrafında olup biteni) hiç görmemelerindedir. (Halkın) rahatı, ise devlet

adamlarını hiç görmemektedir” Bu beyit “devlet adamları hiç rahatlık görmemektedir. Rahat, devlet adamlarını hiç görmemektedir” şeklinde de anlaşılabilir.

2.2. Redd-i Matla Kullanımı ve Tekrarlanan Mısralar

Kemal Paşa-zâde'nin üslubunun önemli bir özelliği de şiirlerinde matla beyitlerini veya herhangi bir beyitteki mısraı gazelde yine tekrarlamasıdır. Kemal Paşa-zâde'nin bu üslup özelliği, kendi çağındaki şairlerde sık rastlanmayan bir durumdur. Örneğin Şener Demirel'in Dîvân şiirinde redd-i matla konusunu 15 şairin gazelleri üzerinden incelediği makalesinde 16. yüzyıl Dîvân şairlerinden üçünün (Bakî, Fuzûlî ve Hayâlî Bey) toplam 1500 gazeli içinde sadece 4 redd-i matla tespit edilmiştir (2004, 161-177). Aynı şekilde Türkan Çınar da Emrî Dîvânı'nı incelediği tezinde şairin hiç redd-i matla kullanmadığını tespit etmiştir (2005, 367). Kemal Paşa-zâde'nin Dîvânı'nda ise 5 redd-i matla örneği ve birçok mısra tekrarı bulunmaktadır. Bu veriler bize şairin üslubunun en azından bu yüzyılda ön plana çıkan büyük şairlerden bu yönüyle ayrıldığını göstermektedir. Aşağıda redd-i matla örneği olarak matla beytinin ilk mısraı makta beytinin ikinci mısraı olarak tekrarlanan bir gazel örneği verilmiştir.

*Eğdi boynum yâ gibi ebrû-yı kej-râlar benim
Ne kara yazı idi başımda bu sevdâ benim*

*Ben hevâ yolına doğru varduğumca serverâ
Eğdi boynum yâ gibi ebrû-yı kej-râlar benim
(g.246)*

“Sevgilinin eğri kaşları, boynumu “yâ” harfi gibi eğdi. Bu sevda benim başıma ne kara bir yazı yazdı. / Ey sevgili ben aşk yolunda doğru bir şekilde yol aldıkça, eğri kaşlar, boynumu “yâ” harfi gibi eğdi”

Aşağıdaki örnekte ise matla beytindeki mısra, makta beytinde değil de aradaki beyitlerde tekrarlanmıştır.

*Yine açıldı cihân şol gül-i ra'nâ mı gelür
Seğirür gözlerüm ol nergis-i şehlä mı gelür*

*Depreşür turmayuban tende nişân-ı dil ü cân
Seğrişür gözlerüm ol nergis-i şehlä mı gelür
(g.134)*

“(Bahar geldi) Cihan yine açıldı. O güzel gül mü geliyor acaba? Gözlerim seğiriyor, o baygın bakışlı nergis mi geliyor? / Tenimde canım ve gönüm dırdırmadan depreşiyor. Gözlerim seğiriyor, o baygın bakışlı nergis mi geliyor?”

Kemal Paşa-zâde'nin önemli bir üslup özelliği de bazı beyit ve mısraları farklı gazelerde farklı bir kompozisyonda vermesidir. Aşağıda bu hususa dair 2 örnek verilmiştir.

“Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdim seni” mısraının geçtiği aşağıdaki iki beyit farklı gazellerden alınmıştır. Mısraın beyitlere anlam olarak katkısı aynıdır.

Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdim seni

*Cevri çok dildâr imişsin böyle bilmezdim seni
(434/1)*

“Vefasız bir yar imişsin; seni böyle bilmezdim. Eziyeti çok bir sevgiliymişsin, böyle bilmezdim seni.”

Beni görmez olalı gözden bırakduñ hayf kim

Bir vefâsuz yâr imişsin böyle bilmezdim seni
(g.396/3)

“Beni görmediğinden beri, gözden düşürdün, unuttun. Vefasız bir yar imişsin; seni böyle bilmezdim”

Kemal Paşa-zâde'nin bir beyitte kullandığı mazmunu, aynı anlamda ve benzer kelimelerle benzer bir kompozisyonda tekrarlamasına da aşağıdaki beyitler örnek olarak verilebilir.

Gonca gördi ağzın oldu hacîl

Hacletinden hande eyler yok yire (g.354/2)

Yüzünü gördi gül hacîl oldu

Yoksa ne gördü kim ider hande (g.371/6)

“Gonca dudağını görünce utandı. Utancından dolayı da yok yere güler. / Gül, senin yüzünü görünce utandı. Yoksa ne gördü ki güler.”

Dil gerek sâfi ki 'ışkuñ pertevinden hazz ala

*Çün mücellâ olmaya âyîne kesb itmez safâ
(g.4/6)*

Sâfi gönülde zâhir olur 'ışk pertevi

Sûret görünmez âyîned e olmasa safâ (g.12/2)

“Gönlün, aşkın ışığından lezzet alması için temiz olması gerekir. Nitekim ayna parlak olmayınca, ondan keyif alınmaz. / Aşkın ışığı, tertemiz gönüllerde ortaya çıkar. Ayna temiz olmazsa, yüzler onda görünmez.”

Lebüme kasd ider diyü tolar barmağına zülfün

*Elinden ko o miskini yiter yok yire bühtân it
(g.32/5)*

La'lüme kasd itdi diyü zülfünü çok elledi

*Aslı yok bu sözüñ ol miskîne bühtândur 'abes
(g.33/3)*

“Saçın “aşık dudağıma kast etti” diyerek parmağına dolanır. O miskini bırak elinden, yok yere iftira etmesi yeter. / Sevgili “La'l gibi kırmızı dudaklarıma kast etti diyerek” saçıyla oynadı (düşündü). Aslı olmayan bu söz, bu miskin aşığa iftiradır; faydası yok!”

2.3. Kelime oyunları

Kemal Paşa-zâde, şiirlerinde sevgiliyi ve ona ait özellikleri överken “harf veya kelime oyunu” denilebilecek olan bir ifade tarzına başvurur. Bu anlatım tarzı onun şairlik kimliğini belirginleştirerek onu diğerlerinden ayıran bir üslup özelliği haline gelir. Kemal Paşa-zâde, sevgilinin güzellik unsurlarını Arap alfabesinin harflerine benzeterek, cevabı bazen hemen bulunan, bazen de biraz düşünmeyi gerektiren kelime

oyunları oynar. Beyitlerden alınan zevki artırması yönüyle edebî değere de sahip olan bu husus, Kemal Paşa-zâde'nin üslubunun ilginç bir yönünü oluşturmaktadır. Aşağıda bu hususun ilginç iki örneği sunulmuştur.

Aşağıdaki beyitte, şair sevgilinin boyunu, dudağını ve kaşını sırasıyla elif (ل), mîm (م) ve râ (ر) harflerine benzetiyor. Bu harflerin bir araya getirilmesiyle önce “emr امر” kelimesi, ardından da râ (ر) harfinin başa alınmasıyla da “râm رام” kelimesi oluşur. Zaten şair de beyitte “sevgili ne **emr** ederse âşık ona **râm** olur” demektedir.

Ol elif kâmetlü mîm ağızlu râ kaşlu nigâr

*Her ne **emr** eylerse 'âşık cân u dilden **râm**dur
(g.51/4)*

“O elif gibi ince boylu, mim gibi yuvarlak ağızlı ve ra gibi eğri kaşlı sevgili her ne emrederse, âşık candan ve gönülden ona râm olur”

Zikr ü fikrin koma elden ağız ile zülfünüñ

*Gül yüzi devrinde iy dil geçme mîm ü lâmdan
(g.281/2)*

“Ey gönül, sevgilinin ağzını ve saçını zikredip düşünmekten asla vazgeçme. Onun gül yüzünün zamanında mim ve lâm harflerinden vazgeçme.” Bu beyitte farklı şekillerde düşünülebilecek iki harf oyunu bulunmaktadır. Birincisi ve açık olanı şairin de birinci mısradaki kullandığı kelimelerle açıkça işaret ettiği gibi, mîm (م) ve lâm (ل) harflerinin sevgilinin ağzına ve saçına işaret etmesidir. Zira şair ik mısradaki “Ey gönül, sevgilinin ağzını ve saçını zikredip düşünmekten asla vazgeçme” derken, aşağıdaki mısradaki geçen mîm (م) ve lâm (ل) harflerinin nelere mukabil geldiğinin işaretini veriyor. Zaten Dîvân şiirinde sevgilinin ağzı küçük ve yuvarlak olmasıyla mîme (م), saçları da kıvrımlı olmasıyla lâm (ل) harfine benzetilir. Şairin gönlüne bunları zikredip, asla bunlardan vazgeçmemesini tavsiye etmesi kolayca anlaşılabilir. Fakat bu beyitte şairin okuyucuya oynadığı küçük bir oyun daha bulunmaktadır. Dîvân şairlerinin bahar mevsimini “gül mevsimi” olarak adlandırdıkları, bu mevsim geldiğinde tövbekar şairlerin bile içki içmeye başlaması yüzünden de şairler tarafından gül mevsimi ve şarap ilişkisi hakkında birçok şiir yazıldığı bilinen bir husustur. İkinci mısradaki da şair “gül yüzünün zamanında mim ve lâm harflerinden vazgeçme” derken, kullandığı gül kelimesi ve mîm (م) ve lâm (ل) harfleriyle bu ilişkiye işaret etmekte ve gönlüne “bahar mevsiminde şaraptan vazgeçme” demektedir. Zira şarap kelimesinin bir karşılığı da “mül مل”dür ve bu da mîm (م) ve lâm (ل) harflerinden oluşur.

SONUÇ

İlim adamlığı ve şeyhülislâmlık kimlikleri yanında XVI. yüzyıl Dîvân şiirinin önemli temsilcilerinden biri de olan Kemal Paşa-zâde'nin edebî yönünün tezkirelerde ihmal edildiğini, kendisinin gerek tezkirelerde gerekse de modern kaynaklarda daha çok

ilmî yönüyle ön plana çıkarıldığını görmekteyiz. Şiiri hakkında “zihaf ve imalelerle dolu” olduğu şeklindeki genel yargının zihaf için olmasa da med ve imaleler açısından genel olarak doğru olduğunu tespit ettiğimiz bu çalışmada, Kemal Paşa-zâde'nin her şeye rağmen herhangi bir şairden daha fazla dikkat çekecek sayıda aruz kusuru işlemediğini de söyleyebiliriz. Kemal Paşa-zâde'nin diğer Dîvân şairleri gibi bazen zihaf yaptığı ancak bunun kaynaklarda zikredilen çoklukta olmadığı yani bu kusurlarla malul bir şiir meydana getirmediği de görülmektedir. Kafiye ilmi konusunda bilinen müstakil olarak yazılmış en eski Türkçe metni yazmış olan Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerinde çok ciddi kafiye kusurlarına rastlanmaz. Fakat kendisinin bu risalede örneklerle açıkladığı ve ciddi bir kafiye kusuru olan “ikfâ” kusurunu kendi şiirlerinde birkaç kere işlemiş olduğu da görülmektedir. Bu da şairin beyitlerde “ses”i kurallara tercih ettiğini göstermektedir. Ayrıca şairin adı konulmayan bazı kafiye kusurlarını da işlediği, ancak bunların da bazılarının çalışmamızın ilgili bölümünde izah ettiğimiz gibi şairin “ses” ve “anlam” bağlamında değerlendirilebilecek tasarrufları olduğu görülmektedir. Kemal Paşa-zâde'nin şiirlerini aruz ve kafiye bakımından genel olarak değerlendirdiğimizde, şairin şiirlerinin teknik yönden başarılı ancak birinci sınıf bir şair olmasını sağlayacak özelliklere de sahip olmadığı söyleyebiliriz.

Şiirlerinde ifade ettiği fikri ispat için bir atasözünü veya halk arasında kullanılan hikmetli bir sözü delil getirmek veya onu ispatlayıcı mantikî deliller getirmek İbni Kemâl'in üslubunun en belirgin özelliğidir. Kemal Paşa-zâde'yi diğer şairlerden ayıran önemli üslup özelliklerinden birisi de şiirlerinde az ve öz sözle (icâz-ı kısar) yazma özelliğinin ön planda olmasıdır. Kendisinin birçok özlü sözü ezberlenerek topluma mal olmuştur. Ayrıca Kemal Paşa-zâde'nin sevgiliyi ve ona ait özellikleri överken harflerin şekil özelliklerinden faydalanarak birtakım kelime oyunları yapması da şairlik kimliğini belirginleştirerek onu diğerlerinden ayıran bir üslup özelliği haline gelmektedir. Mahlas kullanmamayı tercih eden Kemal Paşa-zâde'nin, buna rağmen ismiyle anılacak ve başkalarının şiirleriyle karışmayacak şiirler terennüm edebilmesinin sırrının bu üslubunda saklı olduğunu düşünüyoruz.

Bu çalışmamız neticesindeki kanaatimiz, Kemal Paşa-zâde'nin şiirin aruz ve kafiye gibi teknik yönlerinde bazı kusurları olmakla birlikte kendisini diğer şairlerden ayıran birtakım üslup özelliklerine de sahip iyi bir şair olduğudur. Şiirlerinin başka çalışmalara da konu edilmesiyle kendisinin şairlik yönünün ve hayal dünyasının daha iyi anlaşılabilceğini düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

- Akay, Hasan (1998). *Cenab Şehabeddin'nin Şiirler Üzerine Stilistik Bir Araştırma*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Banarlı, Nihad Sami (1971). *İmâle. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul: MEB Yay.
- Çelebioğlu, Âmil (1994). *Kanûnî Sultan Süleymân Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul.
- Çinar, Türkan (2005). *Emri Dîvânı'nın Nazım Bilgisi ve Belagat Yönünden İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Demirel, Mustafa (1995). *İbn Kemâl Dîvân*, İstanbul.
- Demirel, Şenel (2004). “Dîvân Şiirinde Redd-i Matla”, *Bilig Dergisi*, S. 31, s.161-177.
- Fâik Reşâd (t.y.) *Târih-i Edebiyat-ı Osmâniye*, İstanbul.
- Hâmid VehBî (1301). *Meşâhir-i İslâm*, İstanbul.
- Kaçar, Mücahit (2009). Necâtî Bey Dîvânı'na Kâfiye Kusurları Açısından Bir Bakış. I. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu (Ölümünün 500. Yılında Necati Beğ Anısına) Bildiri Kitabı*, s. 421-432.
- Kaplan, Mehmet (1992). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, C.I, İstanbul.
- Kılıç, Filiz (2010). *Âşık Çelebi Meşairü's-Şuarâ*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Kocaturk, Vasfi Mâhir (1970). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- Köprülü, Fuad; Şehâbeddin Süleymân (1333). *Yeni Osmanlı Târih-i Edebiyatı*, İstanbul.
- Kut, Günay (1978). *Sehî Beg: Hişt Bihîşt*, Cambridge: USA.
- Kutluk, İbrahim (1978). *Kınalızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ*, Ankara: TTK Basımevi.
- Mecdî (1269). *Hadâiku's-Şakâyık*, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta (1995). *Şeyhülislâm İbni Kemâl: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul: Risâle Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta; Çiçekler, Mustafa (1998). Kemalpaşazâde'nin Kafiye Risâlesi. *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 28, İstanbul, s.445-477.
- Solmaz, Süleyman (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*, Ankara.
- Tansel, F. Abdullah (1953). Muallim Nâci ile Recâizâde Arasındaki Münakaşalar. *Türkiyat Mecmuası*, C.X, İstanbul.